

Paradigmaticky tvořená substantiva ve slootovorných paradigmatech¹

PATRIK MITTER

Abstrakt: Studie se zabývá morfologickými aspekty slootovorné paradigmaticky českých sloves. Slovesa vykazují vysokou míru slootovorné potenciality, zvláště schopnosti tvořit množství prefixálních derivátů. Pozornost je věnována paradigmaticky a neparadigmaticky tvořeným substantivům, jejich statusu a možnému způsobu zaznamenání ve slootovorných paradigmatech.

Klíčová slova: slootovorba, slootovorná paradigmatica, derivace, substantivum verbální, verbum

Abstract: The study deals with morphological occurrences (phenomena) in word-forming paradigms of Czech verbs. Verbs are a suitable material for studying word-forming paradigms because of their large derivational potential (prefixal derivation in particular has great potential) and for their ability to form verbal aspectual counterparts and multiplicativity counterparts. The study is focused on the verbal ability as the basis of paradigmatic formation of verbal substantives. Study indicates how it is possible to record these morphological occurrences (phenomena) in word-forming paradigm.

Key words: verb, paradigm, word-forming, morphology, derivation

1. Úvod

Pro studium slootovorných vztahů mezi jednotlivými lexikálními jednotkami má klíčovou roli jejich přehledné znázornění. V české lingvistické literatuře dosud stále chybí slootovorný slovník, který by tyto vztahy zachycoval. Jeho sestavení v současné době musí vycházet z excerptce jednak korpusových zdrojů (ČNK), jednak tištěných výkladových a speciálních slovníků českého jazyka (zvláště z doby „předelektronické“). Slovník by měl zachycovat apelativní výrazy vzniklé derivací a kompozicí (zkratky a zkratková slova by byla pro svou slootovornou specifickou z excerptce vyřazena) náležející do příslušného slootovorného paradigmatu, a to spisovné a výběrově i nespisovné

1 Práce byla vypracována na základě podpory studentského grantového projektu v rámci specifického výzkumu na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

(zvláště obecněčeské a slangové rozšířené celonárodně, nikoli ovšem nářeční). Z excerptce je vhodné vyjmout propria (zachyceny by však byly apelativizované názvy) a výrazy okazionalní, archaické, neuzákladné či zachycené v korpusových zdrojích v nesouladu se současnou pravopisnou normou.

Slovotvorný slovník má k dispozici slovenská lingvistika. *Slovník kořenových morfém slovenčiny* (1. vyd. 2005, 2. upravené vyd. 2007) vydal kolektiv slovakistů Filozofické fakulty Prešovské univerzity v Prešově (Sokolová 2005, 2007). Tento slovník je primárně slovníkem morfematickým, vedle toho však i slovtvorným. Zachycuje tedy i slovtvorné vztahy mezi lexikálními jednotkami se stejným kořenovým morfémem. Autoři zvolili z důvodu úspornosti formu lineárního zpracování do podoby sloupcové (nikoli tedy formu plošného zpracování, přičemž se členy jednotlivých slovtvorných řad uvádějí bezprostředně pod sebou). Výchozí členy slovtvorných řad vztahující se ke stejnému motivantu je však třeba ve sloupci vyhledávat, neboť se v něm nacházejí na různých místech. Tato skutečnost klade na uživatele slovníku větší nároky, neboť se v textu musí neustále orientovat. Pro uživatele by tak komfortnějším bylo zpracování plošné. Nevýhodou plošného zpracování je však v případě tištěného vydání takového slovníku jeho finanční náročnost. Zpracování některých slovtvorných paradigmat (dle dříve užívané terminologie slovtvorných hnízd) by zaplnilo i několik stran textu.

V návaznosti na dosavadní slovtvorná bádání se v rámci interních projektů SGS na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem rozhodl tým ve složení P. Mitter, J. Marvan, M. Marvanová přistoupit ke zpracování teoreticko-metodologického konceptu slovtvorného slovníku, a to na bázi vybraných domácích slovesných kořenových morfémů.² Projekt s názvem *Základy slovtvorné paradigmaticky sloves* je zaměřen na domácí primární slovesa. Ta byla vybrána pro svou velkou slovtvornou potencialitu – schopnost tvořit předponové i příponové odvozeniny a na nich založené další odvozeniny, čímž vznikají rozsáhlejší slovtvorná paradigmatata, vhodná pro popis bohatství slovtvorněmotivačních vztahů mezi jejich členy.

Při popisu slovtvorněmotivačních vztahů mezi členy slovtvorných paradigmat je třeba se vypořádat s odlišením morfologického a slovtvorného tvoření. Morfologickým tvořením rozumíme buď pravidelné tvoření tvarů, které označujeme jako paradigmatické, nebo tvoření sice nepravidelné, ale realizující potenciální formy v rámci lexikálně-gramatické kategorie vidu a násobenosti slovesného děje.³

2 Součástí týmu jsou i studenti doktorského studijního programu Š. Pešková, J. Holasová a student magisterského studijního programu P. Frič. Po úmrtí „duchovního otce“ projektu J. Marvana (13. 4. 2016) je však otázkou, zda a do jaké míry je projekt realizovatelný i nadále.

3 Viz i dále v textu.

Mezi paradigmaticky tvořená substantiva patří substantiva verbální, o nich pojednáme dále. K paradigmaticky tvořeným adjektivům verbálním náležejí ta, která jsou formálně motivovaná tvary přídělního nebo činného, resp. přechodníku přítomného či minulého.⁴ Cílem naší stati je zamyšlení nad způsobem zaznamenávání morfologického tvoření substantiv ve slovtvorných paradigmatech příslušných sloves a naznačení možností řešení. Současně upozorňujeme na deparadigmatizované výrazy a způsob jejich zachycení v těchto paradigmatech. V širším slova smyslu se tak snažíme o odlišení způsobu zaznamenání slovtvorněmotivačních vztahů u paradigmaticky a neparadigmaticky tvořených substantiv.

Tradicí v české lingvistické literatuře je, že se morfologicky tvořené formy na základě odvozování zařazují do výkladů o tvoření slov. Tak je tomu i v případě substantiv verbálních, o nichž se obvykle pojednává v rámci transpozicičního typu odvozování substantiv, konkrétně substantiv odvozených od sloves. Tuto zvyklost potvrzují i současné jednosvazkové mluvnické češtiny, ať už pracují s onomaziologickorelačními typy tvoření (mutace, modifikace, transpozice), či nikoli.⁵ Tento přístup má své logické opodstatnění (slovtvorný proces odvozování zde slouží k morfologickému tvoření), proto ho není nutno pro účely slovtvorného popisu zásadně měnit. Pro popis slovtvorněmotivačních vztahů ve slovtvorném slovníku má však odlišení morfologického a slovtvorného tvoření klíčovou roli. Pro ilustraci tohoto jevu se nám jako vhodný materiál jeví tvoření substantiv verbálních jakožto součásti slovtvorné kategorie jmen dějových, v jejichž rámci se obvykle rozlišují paradigmaticky tvořená substantiva verbální na *-n(i)*, *-t(i)* a neparadigmaticky tvořená substantivizovaná adjektiva na *-n(á)*. V další části textu pojednáme postupně o obou skupinách výrazů.

2. Substantiva verbální

Substantiva verbální tvořená příponami *-n(i)* a *-t(i)* se v některých slovtvorných (a širěji i mluvnických) popisech češtiny řadí k substantivům dějovým, resp. jsou zahrnována do kapitol popisujících tvoření substantiv dějových, přičemž se upozorňuje na skutečnost, že se na rozdíl od předmětně chápaných dějových jmen tvoří paradigmaticky (Štícha a kol. 2013: 143). Bývají však i vyčleňována zvláště, a to z toho důvodu, aby se status obou skupin

4 O morfologickém tvoření slovesných adjektiv chystáme samostatnou studii.

5 Příslušné mluvnické a jejich bibliografické údaje uvádíme v seznamu literatury. Máme zde na mysli Příruční mluvnické češtiny (tzv. brněnskou, Grepl 1995), mluvnické M. Čechové a kol. Čeština – řeč a jazyk (2011), Akademickou gramatiku spisovné češtiny F. Štíchy a kol. (2013) a Mluvnické současné češtiny 1 V. Cvrčka a kol. (2010).

substantiv ve slovtvorném systému češtiny od sebe výrazněji odlišil. Z hlediska formálního se sice vztahují k (mužskému) tvaru přičestí trpného, z hlediska významového však jejich tvoření k tvaru přičestí trpného vztahovat nelze. Toto konstatování podporuje i fakt, že u některých sloves nejsou tvary přičestí trpného vůbec doloženy (srov. **předjet*, **seděn*, **spán*, **stárnut*). Jedná se o některá slovesa nepřechodná, ojedinele i o slovesa přechodná (srov. **obshován*, **znán*). Substantiva verbální zachovávají vid svých motivujících sloves, nebývají zpravidla motivanty pro další derivaci. Výjimku zde představují výrazy, které ale lze považovat za deparadigmatizované, lexikalizované, u nichž se vyvinul i jiný význam než dějový (viz i dále). Ta mohou být východiskem pro tvoření vztahových adjektiv, např. *napětí* → *napětový*, konatelských substantiv, např. *topení* → *topenář* apod.

Tvoření verbálních substantiv představuje centrální případ transpozice obecného významu motivantu do nové slovnědruhové podoby motivátu, neboť se při něm zachovává v plném smyslu procesuální význam děje. Za motivant považujeme slovo fundující, za motivát slovo fundované, slovtvorně motivované slovem fundujícím. Výsledná substantiva se začleňují ke skloňovacímu typu *stavení*. Ze syntaktického hlediska plní větněčlenské funkce substantiva. Tvoří se od sloves dokonavých i nedokonavých. Je-li motivujícím slovesem reflexivum, příp. reflexivní slovesný tvar, podržuje si ho i příslušné substantivum, srov. *strachovat se* → *strachování se*, *učit se* → *učení se* (něčemu). Tvoření verbálních substantiv je v současném jazyce živé, jen u nemnohých výrazů došlo k naprosté ztrátě jejich dějového významu (srov. výrazy *stavení*, *rčení*, *vysvědčení*), přičemž tento proces může být způsoben i ztrátou motivačního vztahu k příslušnému slovesu.

Z motivačního hlediska je nutné považovat verbální substantiva za motivát stejného stupně jako jejich motivující slovesa. Jejich utváření je v důsledku jevem morfoložickým, nikoli slovtvorným. Do slovtvorných paradigmát proto není nutné je zaznamenávat, pro naše účely je však budeme zapisovat menší velikostí písma v závorce pod příslušným motivujícím slovesem primárním nebo derivovaným, tedy např.

<i>hltat</i>	<i>rozdráždit</i>	<i>capkat</i>	<i>kočkovat se</i>	<i>prodražit se</i>
(→ <i>hltání</i>)	(→ <i>rozdráždění</i>)	(→ <i>capkání</i>)	(→ <i>kočkování se</i>)	(→ <i>prodražení se</i>)

Některá verbální substantiva se odvozují nikoli od základní podoby slovesného lexému, nýbrž od jeho vidového protějšku, např.

<i>hodit</i>	<i>sadit</i> ⁶	<i>poklidit</i>
(→ <i>házet</i> → <i>házení</i>)	(→ <i>sázet</i> → <i>sázení</i>)	(<i>poklízet</i> → <i>poklizení</i>)

6 Zde ve významu „vkládat (peníze) do hry“.

Z výše uvedených verbálních substantiv představuje výraz *hltání* motivát 0. stupně, stejně jako jeho slovesný motivant *hltat* (jde o primární, neodvozené sloveso), obdobně i výrazy *házení*, *sázení*. Motiváty 1. stupně jsou výrazy *kočkování se* (*kočkovat se* je derivát od *kočka*), *rozdráždění* (*rozdráždít* je derivát od *dráždit*), *capkání* (*capkat* je derivát od *capat*), *prodražení* (*prodražit* je derivát od *drahý*), motivátem 2. stupně *poklizení* (*poklidit* je derivát od *klidit* a to dále derivát od *klid*). Uvedená verbální substantiva nezakládají – jak již bylo výše uvedeno – další odvozeniny. Z hlediska slovtvorného nemají žádnou další motivační potencialitu, představují jakousi slovtvornou „slepu koleť“. Vzhledem ke svým slovesným motivantům jsou výsledkem motivace morfologické, nikoli slovtvorné. Potvrzuje se tak, že je oprávněné přisuzovat jim stejný motivační stupeň jako jejich motivujícím slovesným lexémům.

Stejný motivační status jako základní podoby slovesných lexémů mají i jimi motivované vidové protějšky (srov. dvojice *hodit* → *házet*, *poklidit* → *poklízet* apod.). I jejich tvoření lze považovat za morfologické, neboť se tak netvoří nová lexikální jednotka, nýbrž jen jiná gramatická forma. Naproti tomu vidové protějšky tvořené předponovým odvozováním se obvykle považují za samostatné lexikální jednotky, nikoli za pouhé gramatické tvary (srov. *psát* → *napsat*). Vidové a násobené protějšky sloves se netvoří paradigmaticky, přesto se příponové odvozeniny ve slovtvorných paradigmatech nezaznamenávají vůbec, nebo jen fakultativně, jsou-li východiskem dalšího tvoření – v takovém případě nejlépe formou zápisu menší velikostí písma v závorce pod svým motivantem (viz i dále). Vidové protějšky tvořené předponovým odvozováním se jakožto samostatné lexikální jednotky zaznamenávají ve slovtvorných paradigmatech jako slovtvorné deriváty od svých motivujících primárních sloves. Jedná se tedy o motiváty vyššího stupně, než je jejich primární sloveso, např. sloveso *psát* je motivátem 0. stupně (je tedy slovtvorně nemotivované), sloveso *napsat* motivantem 1. stupně. Tento přístup k hodnocení jejich morfologické, resp. slovtvorné povahy má své oprávnění, existence čistě vidových předpon není všeobecně uznávána.⁷

Od paradigmatických variant je však třeba odlišovat případy, kdy je substantivum verbální na základě významových posunů (zpravidla metonymických) přesunuto již do slovtvorné kategorie v rámci mutačního typu tvoření. Tyto lexikalizované jednotky je nutné hodnotit už jako součást slovtvorby. Jde o případy typu *mazání*, *zadání*, které na základě metonymických posunů hodnotíme nejen jako substantiva verbální, ale paralelně i jako názvy prostředků děje (*mazání*), nebo jako názvy výsledků děje (*zadání*). Alternativní možnosti chápání slovtvorného statusu těchto výrazů je za

7 Nejnověji k tomuto viz publikaci L. Veselého (2014: 14–18). O morfologickém tvoření sloves chystáme rovněž samostatnou stať.

paralelní slovtvorné tvoření bez mezičlátku v podobě verbálního substantiva, tedy sloveso → substantivum označující prostředek děje (v případě *mazat* → *mazání*), resp. sloveso → substantivum označující výsledek děje (*zadat* → *zadání*). Ať už je chápeme jako výsledek kteréhokoli z obou způsobů, je třeba tyto výrazy jako názvy prostředků (resp. výsledků děje) zaznamenat jako motiváty vyššího stupně než jejich motivující sloveso, např.

<i>mazat</i> → <i>mazání</i>	<i>zadat</i> → <i>zadání</i>
(→ <i>mazání</i>)	(→ <i>zadání</i>)

V závorce pod slovesným lexémem je uvedeno paradigmaticky tvořené substantivum verbální (jako motivát 0. stupně), ve slovtvorné řadě je výraz *mazání* (jakožto název prostředku děje) zaznamenán jako motivát 1. stupně. Obdobně je jako motivát 1. stupně zaznamenáno substantivum verbální *zadání* (sloveso *zadat* je derivát od *dát*), jako motivát 2. stupně výraz *zadání* (jakožto název výsledku děje). Metonymickým posunem se tvoří nové významy i u některých dalších substantiv verbálních. Doloženy jsou tak paralelně existující názvy míst, např. *opevnění*, *vězení* (zde je již souvislost s původním dějových významem silně oslabena), názvy kolektivních původců činností, např. *vedení* (firmy), *shromáždění*, příp. názvy činností jako oborů, nevymezených obvykle jako samostatná slovtvorná kategorie, např. *čtení*, *psaní*, *plavání*. Jejich status ve slovtvorných paradigmatech je totožný se statusem výše uvedených výrazů typu *mazání* jako prostředků děje a *zadání* jako výsledků děje. Status substantiv verbálních ve slovtvorných paradigmatech je tedy odlišný od statusu substantiv jako názvů prostředků nebo výsledků děje, názvů míst, kolektivních původců činností, resp. činností chápaných jako oborů. Tyto výrazy jsou obligatorními (povinnými) členy slovtvorných paradigmat, naproti tomu substantiva verbální jsou členy pouze fakultativními, nebo je možno je nezaznamenávat vůbec. Schematicky lze status paradigmaticky a neparadigmaticky tvořených substantiv znázornit takto:

SLOVESO → SUBSTANTIVUM NEPARADIGMATICKY TVOŘENÉ, tj.
 → NÁZEV PROSTŘEDKU DĚJE
 → NÁZEV VÝSLEDKU DĚJE
 → NÁZEV MÍSTA
 → NÁZEV KOLEKTIVNÍHO PŮVODCE ČINNOSTI
 → NÁZEV ČINNOSTI CHÁPANÉ JAKO OBOR
 (→ SUBSTANTIVUM PARADIGMATICKY TVOŘENÉ, tj. SUBSTANTIVUM VERBÁLNÍ)

Paradigmaticky tvořená substantiva zaznamenáváme ve slovtvorných paradigmatech v závorce pod svým motivujícím slovesem. K tomuto řešení

nás vede mj. i skutečnost, že analogicky i některá morfologicky tvořená slovesa (jinak nezaznamenávaná) jsou východiskem pro neparadigmaticky tvořená substantiva s příponou *-n(á)*, přičemž tyto slovtvorné procesy by tak byly ve slovtvorných paradigmatech v případě neuvedení těchto morfologicky tvořených výrazů zachyceny značně neúplně (viz i dále).

Tvoření substantiv verbálních je produktivní. Lze konstatovat, že tato produktivita koreluje s produktivitou slovesných vzorů v příslušných slovesných třídách. Jakkoli se jedná o tvoření paradigmatické, existují i výjimky, kdy se substantivum verbální netvoří, nebo z různých důvodů v současném jazyce neužívá. Některé výjimky jsme naznačili již výše. Netvoří se dále k některým slovesům modálním (vyjma nespisovných výrazů *chtění a mání* – druhé z uvedených substantiv však nemá modální význam), ke slovesům *hodit se, patřit se, slušet, stát se, vdát se, přihodit se, pravit, říci, růst, předčit (koho, co), (do)stačit (komu, čemu), pnit, zet*. Existují ojediněle i případy, kdy se naopak substantivum verbální běžně v současném úzu vyskytuje, jeho motivant však už nikoli, srov. *domnění* a *domnit se* (podrobněji viz Jelínek 1962: 576).

Od substantiv verbálních se v české lingvistice tradičně, i když ne zcela přesně odlišují substantiva dějová (v širším slova smyslu), mezi něž patří substantiva utvořená rovněž derivací od sloves, ovšem nikoli paradigmaticky (např. *běh, léčba, výzva, pískot* apod.). Souhlasíme zde s názorem, že přesnějším terminologickým odlišením by bylo pojmenovat substantiva verbální jako verbální substantiva paradigmatická a dějová jména jako verbální substantiva neparadigmatická (Stícha a kol. 2013: 144). Obě třídy substantiv tvořených od sloves si podržují dějový význam, významový rozdíl mezi nimi spočívá jen v tom, že substantiva verbální akcentují procesuální charakter děje (srov. *běhání*), dějová jména předmětně chápaný děj (srov. *běh*). Rozdíly mezi oběma výrazy mohou spočívat i v jejich rozdílné frekvenci v úzu (včetně rozdílu ve výskytu v textech různého funkčněstylového zaměření). Jak uvádějí autoři Akademické gramatiky spisovné češtiny (tamtéž: 195), přibližně v desetině případů konkuruje paradigmaticky tvořenému substantivu neparadigmatický derivát jiného typu (v případech uváděných v této mluvnici se vždy jedná o jméno dějové), tvořený buď nulovým sufixem (srov. *rozvíjení–rozvoj*), nebo některým z repertoáru sufixů, který se připojuje k redukovanému slovesnému kmeni (srov. *střelení–střelba, snažení (se)–snaha, procházení (se)–procházka, pískání–pískot*).

3. Substantivizovaná adjektiva

Odlíšné postavení má ve slovtvorném systému tvoření substantiv verbálních s příponou *-n(á)*. Tradičně se uvádí, že to jsou zpodstatnělá (substantivizovaná)

adjektiva formálně motivovaná ženskými tvary přičestí trpného.⁸ V současném jazyce se chápou již jako substantiva v plném smyslu, přestože si zachovávají původní adjektivní skloňování. Jakkoli bychom i v těchto případech mohli předpokládat jejich pravidelné tvoření, netvořila se nikdy paradigmaticky. V současné češtině je to proces již zjevně téměř neproduktivní, většina příslušných lexikálních jednotek byla utvořena v předchozích etapách vývoje češtiny. Z významového hlediska se opírají o svá motivující slovesa, nikoli o tvary přičestí trpného, např. substantivum *házená* je motivováno slovesem *házet* (iterativum ke slovesu *hodit*), nikoli tvarem přičestí *házen*, resp. *házena*. Takto tvořené formy ovšem patří mezi samostatné lexikální jednotky, jejich výsledek je chápán jako proces slovotvorný, nikoli tvaroslovný. Z tohoto důvodu je nutné považovat uvedená substantiva za motiváty vyššího stupně než jejich příslušná motivující slovesa. To je rozdíl oproti substantivům verbálním, která představují totožný motivační stupeň jako jejich motivující slovesa. Postavení substantiva *házená* ve slovotvorném paradigmatu slovesa *hodit* si můžeme ilustrovat následujícími schémata:

<i>hodit</i> → <i>házená</i>
(→ <i>házet</i>)

Sloveso *házet* jakožto motivant substantiva *házená* zaznamenáváme pro větší přehlednost v závorce, jde o vidový protějšek ke slovesu *hodit*. Vidové a násobené protějšky sloves představují rovněž morfologické tvoření a jejich status ve slovotvorných paradigmatech je podobný statusu paradigmaticky tvořených substantiv (viz i výše).

Výše uvedeným procesem byla utvořena pojmenování patřící do několika věcněvýznamových okruhů – jedná se o názvy sportovních a jiných her (*kopaná, házená, odbíjená, košíková, vybíjená, hrát na schovávanou, pykanou, honěnou*), lidových zvyků (*prodloužená*), druhů lovu (*jít na čekanou, číhanou*). Uplatňují se buď jako termíny (viz výše uvedené názvy her), nebo jako ustrnulé frazeologizované tvary sestávající z předložky *na* a akuzativního tvaru již substantivizovaného výrazu (*být na pováženou, dostat na pamětnou, na shledanou, na viděnou*). Některé tyto frazeologizované tvary jsou zřetelně slohově příznakové. U ustrnulých tvarů můžeme hypoteticky předpokládat existenci tvaru nominativu (např. *přijít jako na zavalanou – zavalaná*), v současném slovotvorném systému i úzu však s existencí jejich nominativního tvaru počítat nemůžeme, proto jej také ve slovotvorném paradigmatu nezaznamenáváme, srov.:

<i>volat</i> → <i>zavolat</i> → (<i>při</i>) <i>jít jako na zavalanou</i>

8 Pro přehlednější odlišení od substantiv verbálních na *-n(t)* a *-t(t)* je v naší stati budeme dále označovat jako substantivizovaná adjektiva.

Frazeologický segment *na zavalanou* – součást frazému (*při*)*jít jako na zavalanou* – je tedy třeba považovat za motivovaný přímo slovesem *zavolat* (to dále primárním slovesem *zvolat*). Z hlediska větněčlenského představují tyto frazeologizované tvary zpravidla příslovečná určení účelu. Nepředponová substantiva se mezi nimi nevyskytují. Výjimku tvoří syntagmatické varianty nepředponových substantiv, např. *vrátit se z čekané* apod., taková substantiva se však užívají i v nominativním tvaru a vyjadřují i jiný druh příslovečného určení (v uvedeném případě příslovečné určení místa).

Z hlediska významového jsou tato substantivizovaná adjektiva převážně souznačná s verbálními substantivy na *-n(i)*, *-t(i)*, oba typy výrazů je lépe vztahovat ke společnému motivujícímu slovesnému lexému, nikoli k tvaru přičestí trpného (k němu se vztahují jen formálně). U některých substantivizovaných adjektiv došlo ke specializaci významu (srov. rozdíl mezi *čekání* a *čekaná*), tento významový posun se však týká především terminologických názvů her (srov. *kopání* – *kopaná*, a *házení* – *házená*) a ojedinele i některých dalších (např. *dovolení* – *dovolená*).⁹ Většina (zpravidla ustrnulých frazeologizovaných) výrazů zůstala tímto významovým posunem nedotčena. Ve srovnání s motivujícím slovesným lexémem se u substantivizovaných adjektiv s příponou *-n(á)* mění jejich primární a sekundární syntaktické funkce, mění se rovněž jejich slovnědruhové kategorie. Nemění se flektivní charakteristika adjektiva, přestože se tato skupina substantiv zařazuje k substantivnímu skloňování pod skloňovací podtyp *bytná*, příp. *pokojská* (v některých mluvnicích i *hajná*). Tvoření substantivizovaných adjektiv s příponou *-n(á)* lze z hlediska onomaziologickorelačního typu tvoření charakterizovat rovněž jako transpozici.

Vztah mezi věcněvýznamovou, formálněmorfológickou, slovnědruhovou a syntaktickou funkcí verbálního substantiva a substantivizovaného adjektiva jakožto motivátu a příslušného slovesného lexému jako motivátu znázorňuje následující tabulka:

	verbální substantivum	substantivizované adjektivum
věcněvýznamová charakteristika	- děj pojatý substančně	děj (<i>jít jako na zavalanou</i>) děj pojatý substančně (<i>kopaná</i>)
formálněmorfológická charakteristika	+ substantivní	- adjektivní
slovnědruhová příslušnost	+ jako substantivum	+ jako substantivum

9 V případě utváření výrazu *košíková* jde o proces analogického tvoření, nikoli primárně o systémové tvoření (motivantem zde není sloveso, nýbrž substantivum *košík*).

syntaktická funkce	+ substantivum	+ substantivum
mění se	+	
nemění se	-	

Z tabulky je patrné, že substantivizovaná adjektiva s příponou *-n(á)* mají s adjektivy společnou pouze formálněmorfologickou charakteristiku. Ve všech ostatních charakteristikách se nijak neliší od verbálních substantiv, se slovesy mají společný význam dějový. Toto zjištění značně relativizuje jejich vnímání jako substantivizovaných adjektiv. Uvážíme-li dále slovesný lexém jako jejich motivant, dospějeme nutně k závěru, že terminologicky přesnější je řadit tato substantiva mezi substantiva verbální, resp. terminologickou podskupinu výrazů typu *kopaná* (včetně analogicky tvořeného denominativního substantiva *košíková*) a některé výrazy další (typ *dovolená*) by bylo vhodnější klasifikovat jako široce dějová jména, a to vzhledem k jejich významovým posunům od procesuálně chápaných k předmětně chápaným dějům (typ *kopaná*).

Stejným způsobem tvořená substantivizovaná adjektiva na *-t(á)* (typ *dožatá*) jsou již zcela archaická, proto zůstala stranou našich výkladů.

4. Závěr

Paradigmaticky tvořená substantiva verbální odvozená příponami *-n(i)* a *-t(i)* představují motivát stejného stupně jako jejich motivující sloveso, jedná se tedy o motivaci morfologickou, nikoli slovotvornou. Naproti tomu substantiva odvozená příponou *-n(á)*, označovaná tradičně jako substantivizovaná adjektiva, reprezentují ve srovnání se svými motivujícími slovesy o jeden řád vyšší motivační stupeň, jsou proto již v plném smyslu samostatnými lexikálními jednotkami. Stejný motivační status mají i původní substantiva verbální, která se na základě metonymických posunů stala pojmenováními náležejících do jiných slovotvorných kategorií. Ukazuje se rovněž, že výsledky morfologického tvoření je vhodné do slovotvorných paradigmat zaznamenávat tehdy, jsou-li takové výrazy východiskem dalšího tvoření a ovlivňují tak slovotvorný potenciál svého motivantu.

Bibliografie:

- Bachmannová, J. a kol. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.
 Cvrček, V. a kol. (2010): *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
 Čechová, M. a kol. (2011): *Čeština – řeč a jazyk*. 3., upr. a rozš. vyd. Praha: SPN.

- Čermák, F. (2012): *Morfématica a slovtvorba češtiny*. Praha: NLN.
- de Saussure, F. (1996): *Kurs obecné lingvistiky*. 2. vyd. Praha: Academia.
- Dokulil, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Dokulil, M. a kol. (1986): *Mluvnice češtiny 1. Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. Praha: Academia.
- Furdík, J. (1993): *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- Furdík, J. (2004): *Slovenská slovtvorba. Teória, opis, cvičenia*. Prešov: Náuka.
- Grepl, M. a kol. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- Hauser, P. (1986): *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN.
- Havránek, B. (ed.) (1989): *Slovník spisovného jazyka českého*. 2., dopl. vyd., Praha: Academia.
- Jelínek, M. (1967): *Jména dějová*, in: Daneš, Fr. – Dokulil, M. – Kuchař, J. (eds.), *Tvoření slov v češtině*. 2. Odvozování podstatných jmen, Praha: Academia, s. 562–653.
- Mejstřík, V. (ed.) (2003): *Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost)*. 3., dopl. vyd. Praha: Academia.
- Mitter, P. (2006): *Kompozice v kontextu současné češtiny*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Rejzek, J. (2015): *Český etymologický slovník*. 3., dopl. a rozš. vyd. Praha: Leda.
- Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M. (2007): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 2., upr. vyd. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove.
- Sokolová, M. a kol. (2005): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove.
- Štícha, Fr. a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Veselý, L. (2014): *Gramatické studie I. Příspěvky k české aspektologii*. Olomouc: UP.